

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕННЯ ПРО МОВУ ЯК ФУНДАМЕНТ ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В АСПЕКТІ РОЗВИТКУ ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

"У мові – всі витоки людської культури".
Н.В. Мечковська.

Радикальні зміни в культурному житті світових держав і процеси інтеграції підвищують вимоги до фундаментальних знань майбутнього фахівця. Глобалізаційні впливи позначаються й на стані ґ Підвищити рівень грамотності й інтересу учнів до уроків з мови й літератури, забезпечити інтелектуальне виховання молоді вчитель зможе не лише за умови ґрунтовного знання словникового фс Метою дослідження є висвітлення теоретичних основ формування етнолінгвістичної культури майбутніх учителів-словесників; розкриття функцій національної мови як знаряддя розвитку етнічне Теоретико-методологічною базою в роботі стали розробки, присвячені дослідженню мови як передумови суспільної свідомості (Н. Іванова-Георгієвська, А.Р. Лурія, Н.В.Мечковська), як чинника розвитку національного характеру (М. Верещагин), як способу реконструкції картини світу (Ю.Д.Апресян, В.В. Вороб'єв, Ю.Н. Караулов, Л.Б. Никитина, Е.С. Кубрякова, А.А. Флер, І.В. Кондаков), як засобу видолення в чужу культуру й здійснення міжкультурної комунікації (А.Вежіцкія, В.В.Вороб'єв, А.А.Залевська, Л.Ю.Маркова, В.В. Сафонова, Т.П.Трегтьова тощо). Проблема впливу мови на мислення, поведінку й світогляд людини й народу в цілому порушується в роботах Е.Сепіра та Б.Уорфа, викликаючи, здебільшого, суперечки, що спростовують висунуті тези. У даній роботі ми ставимо за ціль продемонструвати вплив мови на культуру.

В. фон Гумбольдт приписував мові силу, що творить. Мова, завдяки своїй класифікуючій і структуруючій ролі, немов створює своєрідний світ мовного змісту і визначає процеси розумової структуризації світу й формування світобачення членів певної мовної спільності. В історії духовної культури людства мові відводиться особливе місце, адже мова є найважливішою формою суспільної свідомості. Завдяки її властивості, поряд з іншими формами суспільної свідомості (релігія, мистецтво, мораль, право, наука), відображати світ у свідомості людей, "людина не обмежується безпосередніми уявленнями про оточуючий світ, вона здатна виходити за рамки чуттєвого досвіду, проникати глибше в сутність речей, ніж це можливо на рівні безпосереднього сприйняття" [5]. Мова надає можливості абстрагувати окремі властивості речей, аналізувати зв'язки й відношення між ними, створювати моделі явищ і процесів, робити висновки про ті речі, з якими в реальному житті не стикалися. Це переводить пізнання людини з чуттєвого на раціональний рівень, відрізняючи її від тварини. Засобами мови здійснюється специфічна, характерна лише для людини, форма транслонування соціального досвіду (культурних норм і традицій, природничого, наукового й технологічного знання).

Проблема переходу людини від безпосереднього, предметного досвіду до абстрактного досліджується в роботах А.Р.Лурії. З його робіт стає зрозумілим, що розвиток мови призвів до виникнення цілої системи кодів, що позначають речі, їхні властивості, відношення між ними, дії й процеси. Система кодів ускладнювалася настільки, що призвела до появи кодів цілих речень, які могли формуватися складні форми висловлювань. Така система кодів надала можливості абстрагуватися від конкретно-предметного світу речей й перейти у світ вербальних моделей. Таким чином, можна стверджувати, що без мови неможливо було б розвинути мислення, з такими його функціями, як абстрагування, порівняння, узагальнення, аналіз тощо [5].

У своїй здатності мислити ми спираємося на засвоєне до нас, ми аналізуємо досвід, головним чином, мірками мовних явищ, на основі нашого мовного знання. Це заходить так далеко, що ми сліпо довіряємо мові навіть там, де наш власний досвід міг би вказати інший напрям [2, с.148]. Обмеженість пізнавальних можливостей людини І.Л.Вайсгербер пов'язує з специфічністю кожної мови. "Список багачина світу прищеплюється людині. З точки зору рідної мови можна зрозуміти, чому ми так думасмо, саме з цієї точки зору людина розуміє речі [2, с. 150].

Згадаймо уривок з роману Дж. Оруелла "1984". "Новомов повинен був не лише забезпечити знаковими засобами світогляд і розумову діяльність прибічників анґосіа, але й зробити неможливими будь-які інші види думок, Передбачалося, що, коли новомов затвердяться навіки, а старомов буде забутий, неортодоксальні, тобо чужа анґосіа, думка, оскільки вона виражається в словах, стане буквально неможливою. Лексика була сконструйована так, щоб точно, а часто й вельми тонко виразити будь-яке дозволене значення, потрібне членові партії, а крім того, відсікти всі інші значення, так само як і можливості прийти до них обхідними дорогами. Це досягалось винаходом нових слів, але в основному виключенням слів небажаних й оціненими тих, що залишилися, від неортодоксальних значень — по можливості від усіх побічних значень. Наведемо приклад. Слово "вільний" у новомові залишилося, але його можна було використовувати лише в таких висловах, як "вільні чоботи", "туалет вільний". Воно не вживалося в старому значенні "політично вільний", "інтелектуально вільний", оскільки свобода думки й політична свобода не існували навіть як поняття, а отже, не вимагали позначен. Окрім відміни неортодоксальних смислів, скорочення словника розглядали як самоціль, і всі слова, без яких можна обійтися, підлягали вилученню. Новомов був покладений не розширити, а звужити горизонт думки, і побічно цій меті служило те, що вибір слів зводили до мінімуму" [8]. Наведене підтверджує думку про мову як потужний чинник, що творить світ; закарбовані в мову символи й традиції нава'язують" спільності певні знання, мораль, модель існування й поведінки, багачина світу. Мова є основою формування понять, а через них детермує процес мислення народу. Безперечно, історично мова й культура розвивалися разом, неможливо сказати, що є первинним, а що — похідним явищем; проте в такому взаємопливній природі мови є тим чинником, який обмежує свободу і чутливість цього взаємо впливу і направляє його розвиток строго певними шляхами. Це відбувається тому, що мова є системою, а не просто комплексом норм. Структура великої системи піддається істотної зміні лише дуже повільно, тоді як в багатьох інших областях культури зміни здійснюються порівняно швидко. Мова, таким чином, відображає масове мислення; вона реагує на всі зміни і нововведення, але реагує слабо і повільно.

В. Гумбольдт стверджував, що мова допомагає людині пізнавати світ, але й самопізнання залежне від мови. "Як окремих звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що вливає на нього зсередни і зовни. Людина оточує себе світом звуків, але сприйняти в себе і переробити світ речей... Людина... живе з предметами так, як їх підносить йому мова...". Яскравим тому прикладом є дані, отримані Б.Л. Уорфом під час вивчення мови племені хоні. "У мовях середньоевропейського стандарту, - розповідав вчений, - множина й кількісні числівники застосовуються у двох випадках: 1) коли вони позначають дійсно множини і 2) при позначенні уявної множинності. Ми говоримо "десять осіб" і "десять днів". Десять осіб можна або реально представити, або представити як цілу групу. Але десять днів не можна уявити собі реально. Ми представляємо реально лише один день, сьогодні, останні дев'ять (або навіть усі десять) - лише по пам'яті або в думках. Якщо десять днів і розпадаються як група, то це "уявна", створена в думках група. Циклічність викликає уявлення про уявну множинність, і тут виражається особливий властивості мовної системи. Наша мова не робить відмінності між числами, складеними з реально існуючих предметів і числами, що відносяться до абстрактних речам. Це й є об'єктивізація. У мові хоні все по-іншому. Множина й кількісні числівники вживаються лише для позначення тих предметів, які утворюють, які утворили або можуть утворити реальну групу. Там не існує уявних множин, замість них вживаються порядкові числівники в однині. Таке вираження, як "десять днів" не вживається. Еквівалентом йому служить вираз, що вказує на процес лічиби. Таким чином вони пробули десять днів" перетворюється на "вони прожили до одинадцятого дня ", або "вони вижили після десятого дня" [10].

Отже, "сворідність мови як форми суспільної свідомості проявляється в тому, що мова, поряд з психофізіологічною здатністю відображувати світ, є передумовою суспільної свідомості, його семантичним фундаментом й універсальною оболонкою різних форм суспільної свідомості" [6].

Мова впливає й на так зване етнічне мислення, адже національна мова не тільки відображає, а й формує мовну особистість й національний характер. Л.К. Мулаґавіса стверджує, щожодному народові притаманне специфічне багачина навколишнього світу через систему рідної мови [7]. Е.Сепіра, американський лінгвіст та антрополог, засновник теорії лінгвістичної відносності, зазначає, що мова створює націю через зберігання і передачу культури, традицій, суспільної свідомості даного мовленнєвого колективу. Наприклад, німці - акуратні й пунктуальні. Німецька мова настільки акуратна, що використовує два різні артиклі для оформлення фраз "в кімнату" й "у кімнату". Німецьке речення має так звану "фреймову" структуру, тобо, наприклад, у конструкції зі складним дієслівним присудком модальне дієслово стоїть після підмета, а іменна частина - інфінітив - у кінці речення. Проста зміна порядку слів призводить до зміни в мисленнєвому процесі. Німці повинні планувати ціле речення перед тим, як почнуть говорити, майже так само, як англійці, на відміну від, скажімо, носіїв української мови, де мовець може мислити й будувати вислів майже одночасно. Від народження дитина, починаючи вивчати німецьку мову, вчиться мислити, планувати, як усі носії німецької мови. На відміну від німців, китайці не відрізняються ані пунктуальністю, ані обачливістю, але вони відкриті й добродушні. У китайській мові іменники не мають статі, їх не потрібно відмінювати; речення не обов'язково повинно мати дієслово (до речі, як і в українській мові), щоб утворити речення; дієслова ніколи не відмінюються. Іноді навіть неясно, відбулася подія або тільки відбувається, це має підказати контекст. Відсутність суворих граматичних правил немов надає відбиток на відношення китайців до світу й продії.

Мова часто виступає як засіб міфологізації свідомості, як у загальнонаціональному, так і вузьконаціональному масштабі. Лінгвістичні засоби використовуються у світі реклами, моди, інтерактивних ігор та то-чк-шоу, в усіх сферах ЗМІ, організуючи культурний простір так, щоб запропонована реальність сприймалася споживачами даної продукції як вірше, модель, артпринт.

Вплив мовного фольклорного фону на національну свідомість грає прожектуюче на лексичному рівні. Проаналізуємо конотативне значення деяких слів-символів у російській та узбекській мовах. Слово "солнце" у російській мові пов'язано з позитивною оцінкою. Недавна, звертаючись до дітей часто використовують фразу "Сонечко лос". Позитивно зафарбоване значення лексики впливає на сприйняття співрозмовника й визначає комунікативну дію. В узбекській ж мові це слово не має таких оцінних асоціацій, як в російській, оскільки для узбеків сонце пов'язано з виснажуючою спекою. Натомість до місяця в них зовсім протилежне відношення, оскільки ніч приносить заспокоєний прохолоду. Саме тому все красиве узбеки уподобують місяцю [9, с.109]. Порівняймо з вищезагаданим символіку сонця в українському фольклорі. Про обожження сонця в українському бутті з дохристиянських часів свідчать традиційні епітети: сонце *святе, чисте, сонце Боже, сонце праведне*, рідки народних пісень: "І до сонечка промовляю: поможи, Боже, чоловіку!", "Сонечко ясне, ти святе, ти прекрасне". Завна вірять, що сонце - це бог Боже, або вид Божий, тому й кажуть: "Буде (досить) одного сонця на небі" "Сонце на всіх однаково світить", "Сонечко в дорозі не спиткається". В українській свідомості сонце оточє поруч Бога. У народних віруваннях нікого не має світити волосом проти праведного сонця, тому пізніше (за християнських часів) стоїть у церкві завжди з покритою головою. [4] Як бачимо, мова стала однією з сил, яка захоплює суб'єкта й визначає зміст його уявленнь.

Сприйм питанням залишається проблема впливу мови на поведінку людини. Б.Уорф висуває тезу про те, що норми вживання слів, мовні звичаї визначають поведінку людей. Г.А Брутян спростовує категоричність даної думки, стверджуючи, що мовні фактори знаходять застосування не з причин, зумовлених самою природою мови, а чинниками позалінгвістичного характеру. Правомірно вважати, каже він, що слово діє на людину своєрідно переломлюючись через мисленнєву діяльність, мислення, пізнання, хоча цей шлях часто скорочується, й відбувається майже безпосередня реакція на слово [1].

З цього приводу було проведено цікаві дослідження. Студентам дали переглянути свої звичайні речення. У кожне речення вставляли слово, яке явно не відповідало загальному змісту цього речення. Студентів просили знайти в тексті нелогічні слова й викреслити їх. Слова ці були певної групи. У першому випадку слова, які шукали й викреслювали студенти, несли асоціацію зі спокоєм, повільністю. Коли тест закінчувався, два викладачі спеціально вдавали, ніби вони між собою захоплює про щось розмовляли й не помічають, що студенти закінчили роботи. А студентам, або здати результати тесту, потрібно було перервати їхню розмову, прояснити деяку нестриманість. Дослідники, помічаючи, що студенти вже виконали завдання, засікали час, коли ж терпєть студентів увірваться, коли вони переруть їхню розмову. У першому випадку студенти чекали до тридцяти хвилин, перш ніж переривали розмови викладачів! У другому випадку слова, які потрібно було викреслити студентам, навпаки, асоціювалися з швидкістю, нетерпінням, рішучістю, зухвалістю. Викладачі, так само як і в першому випадку, вдавали, ніби вони про щось захоплює розмовляють, і, коли студенти закінчували тест, максимальну кількість часу, на який у них вистачало терпіння, складало всього лише дві хвилини. Закінчивши роботу, студенти відразу ж зухвало переривали розмову викладачів, здавали свої тести і віткали з аудиторії. У першому випадку тасмо від випробовуваних студентів слова уповільнювали їх подальші дії, в другому — прискорювали. Звідси й різниця — тридцять хвилин і дві хвилини. [3] Даний приклад яскраво ілюструє потужність мови, його іноді навіть магічну силу.

Відтак, слова — це основа життя, найбільша енергія, як руйнівна, так і творча. Сама слова, які ми виголошуємо і за допомогою яких ми думасмо, формують наш світ, нашу долю. Звичайно, слова, які ми чуємо — це не просто літери, а й образи, тому знову ми повертаємося до надлінгвістичного рівня — на рівень мисленнєвої діяльності. Але згадаймо вживання займенників "ти" або "ви" у спілкуванні. Дійсно, вибір потрібного слова визначається соціальними обставинами, тобо спостерігається вплив за схемою "суспільство — мова". Але часто дію слова можна спостерігати в одній і тій самій комунікативній ситуації: тут щоби ви переходите на "ти", змінюється, незалежно від вашого бажання або ставлення до людини чи ступеню близькості з ним, і подальший стиль спілкування, тобо слово починає нава'язувати мовленнєву та поза мовленнєву поведінку комунікантів.

Часто вживані згурбулі варіанти власних імен (Колія, Льоха, Тянкоха, Катісе і тому подібне) здатні привнести у спілкування відчуття комунікативного дискомфорту, натомість лагідні загальноприйнятні форми звернення — татусь, татусяк, мамусенька, матуся, дідусь, бабусенько — відчуття спокою й захищеності. Отже, можна припустити, що мова є не лише способом транслонування інформації, а й засобом впливу, адже будь-яке слово чи фраза несуть у собі емоційне навантаження.

В Африці є давнє плем'я — догоні, які вважають, що світ буде існувати, доки люди розмовляють. Така думка дієсна й у більш вузькому колі міркування: нація існуватиме настільки, наскільки існує національна мова. В етнічній ідентифікації мова, має значення як один з важливих компонентів етнічної самосвідомості - суб'єктивного уявлення, ідеї, на основі якої індивід асоціює себе з етнічною, мовною групою. Вивчення мови як елементу етнічної самосвідомості, разом з вивченням мовної поведінки дає можливість здобуття інформації як про мовні процеси в суспільстві, так і про етнокультурну орієнтації індивіда й групи — ступеня їхньої мовної й етнічної асимиляції або збереження.

Результати дослідження не вичерпують усіх аспектів означеної проблеми й не претендують на всебічне її розкриття. Подальшого дослідження потребує проблема співвідношення понять "мова" і "психологічний склад етносу".

ЛІТЕРАТУРА

1. Брутян Г.А. Гипотеза Сепіра — Уорфа. — Ереван, 1968.
2. Вайсгербер І.Л. Родній язык й формування духа: пер. с нем. — 2-е изд. испр. і доп. — М.: URSS, 2004. — 232 с.
3. Довгань В. Код счастья — Глава 4. Слова — волшебная палочка http://codeofhappiness.ru/kod/chapter_4/index.html.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень \ Мовознавство. — 2001. — №5. — С. 48-63.
5. Лурія А.Р. Язык й сознание. Под редакцией Е. Д. Хомской. —М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. — 320 с.
6. Мечковская Н.В. Язык й религія \ Лекции по филологии и истории религии. — М.: Агентство "ФАИР", 1998.
7. Мулагазалиева Л.К. Учебный словарь "Реалии русской культуры" как основа формирования этнолингвокультурологической компетенции учащихся. — Дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.02. — теория й методика обучения й воспитания (русский язык в школе и вузе) — Уфа, 2002.
8. Пулатов Т. Язык, автор, жизнь \ Литературное обозрение. — 1976. — №8. — С. 109-111.
9. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения й мышления к языку \ Новое в лингвистике. — 1960. — Вып. 1.

Подано до редакції 02.12.08

РЕЗЮМЕ

Розуміння культури неможливе без розуміння ролі мови як форми самовираження культури й засоби її формування. Сама мова, будучи одним з основних елементів культурного життя, характерну етнічну приналежність носіїв культури і, тим самим, стає важливим чинником етнонаціонального розвитку.

РЕЗЮМЕ

Понимание культуры невозможно без понимания роли языка как формы самовыражения культуры й средства ее формирования. Именно язык, будучи одним из основных элементов культурной

жизни, характеризует этническую принадлежность носителей культуры и, тем самым, становится важным фактором этнонационального развития.

SUMMARY

Understanding culture is impossible without understanding the role of language as a form of cultural self-expression and means of its forming. It is the language, being one of the basic elements of cultural life, that characterizes ethnic belonging of culture bearers and, thus, becomes an important factor of ethnonational development.
